

Kęstutis Trakšėlyš

ŠVIETIMO KAIP SOCIALINIO INSTITUTO TRANSFORMACIJA MODERNIOJE LIETUVOJE

Anotacija. Straipsnyje aptariama socialinio instituto – švietimo – transformacija modernios visuomenės kontekste. Analizuojama modernybės ir vėlyvosios modernybės sampratos bei išskiriami pagrindiniai bruožai. Nagrinėjama švietimo instituto įtaka moderniai visuomenei bei švietimo instituto transformacija Lietuvoje.

Esminiai žodžiai: švietimo institutas, transformacija, moderni visuomenė.

Įvadas

Kad ir kaip vadintume šiuolaikinės visuomenės būklę – modernybe ar vėlyvąja modernybe, susidurtume su sąvokų neapibrėžtumu ir neaiškumu. Todėl itin aiškiai matyti, kad vis dažniau susiduriame su tokia socialinių erdvių ir subjektų daugybe, kuri akivaizdžiai nebegali apibrėžti kokio nors galutinio nedalomo pagrindo, suteikiančio galimybę minėtas sąvokas aiškiai ir konkrečiai apibrėžti bei atskirti. Modernybė, anot M. T. Caroolio (2000), nėra nei sociologijos, nei politologijos ar istorijos konceptas. Modernybė – tai savitas civilizacijos gyvenimo būdas, kuris priešpriešinamas tradiciškai nusistovėjusiam gyvenimo būdai, kitaip tariant, buvusioms ir tradiciškai nusistovėjusioms kultūroms. Tačiau, anot minėto autoriaus, reikia pabrėžti, kad modernybės samprata įvairiomis prasmėmis apima istorinę raidą ir visuomenės mentalitetą. Modernybės atsiradimą paskatino gilūs ekonominės ir socialinės veiklos organizavimo pokyčiai [19].

Analizuoti, kaip transformuojamas švietimo institutas prisitaikė prie politinės, ekonominės ir socialinės situacijos po švietimo reformos pradžios praėjus 20 metų, paskatino esama švietimo sistemos situacija. Tam įtakos turi socialiniai ir ekonominiai laukai, reformos neužbaigtumas ir padarytos reformos klaidos.

Sociologiniu požiūriu švietimo instituto transformacija gali būti nagrinėjama kaip ir švietimo kaita. Daugelis užsienio autorių [13; 16; 24; 29; 30; 39; 43; 52; 54 ir kt.] įvairiais laikotarpiais sistemina socialinės kaitos ir švietimo transformacijos ryšį.

Transformuoto švietimo instituto prisitaikymą prie laikotarpio ir modernios visuomenės poreikių mokslinėje literatūroje nagrinėjo A. Kalvaitis (1993, 1996, 1997), A. Daubarienė (1995), P. Dereškevi-

čius (1995), K. Pukelis (1998), V. Pruskus (1998), T. Tamošiūnas (1998, 2000), O. Merfeldaitė (1999), R. Želvys (1999) A. Juodaitytė (2000) ir kt.

Mokslinė problema – Lietuvos švietimo instituto transformacija, susijusi su šalyje vykusiais politiniais, socialiniais ir ekonominiais pokyčiais. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę buvo siekiama sukurti naują švietimo modelį, kuris atitiktų laikotarpio lūkesčius ir poreikius, todėl buvo orientuotasi į modernių ir išsivysčiusių Europos šalių patirtį. O tai ir suponuoja mokslinę problemą – kaip modernioje visuomenėje vyko švietimo instituto transformacija?

Tyrimo objektas – Lietuvos švietimo instituto transformacija.

Tyrimo tikslas – teoriškai išanalizuoti Lietuvos švietimo instituto transformaciją modernios visuomenės kontekste.

Tyrimo metodai – atlikus Lietuvos ir užsienio mokslinės literatūros analizę, išanalizuota modernybės ir vėlyvosios modernybės teorijos, aptarta švietimo instituto samprata ir transformacija modernioje Lietuvoje.

Modernybės ir vėlyvosios modernybės teorijos

Modernybės teorija daugiausia dėmesio skiria modernybės ir jos būdo sampratai. Modernybės samprata per žmonijos minties raidą patyrė ne vieną transformaciją. Terminas „modernus“ yra daug senesnis nei „modernybė“. Anot R. Lepperto (2004), modernybė – tai pokyčių ir krizės istorinė bei polemiska struktūra, atsiradusi Europoje tik XVI a. Ji reiškė dabartį, o įsigalėjo XIX a. XVII–XVIII a. modernybė reiškė geresnę visuomeninę tvarką. Nuo XIX iki XX a. paskutiniojo trisdešimtmečio modernybei prilygo Vakarų modelis, o XX a. pabaigoje atsakoma modernybės universalizmo [4; 45]. Anot J. Baudrillard'o (2004), modernybė nėra analizės konceptas, nėra kokių nors modernybės taisyklių, o tik bendri modernybės bruožai. Kitaip tariant, nėra modernybės teorijos, o tik jos logika arba ideologija. Bet daugelis autorių [2; 8; 15; 28; 46] priėjo prie išvados, kad modernybė „visada buvo reliatyvi sąvoka“. Anot minėtų autorių, modernybės teorija gali ir turi

būti vertinama kaip mokslinė teorija, turint galvoje pozityvistinę *wissenschaftliche* sampratą.

Straipsnyje, be modernybės sąvokos, taip pat naudosime ir A. Giddenso¹ (2000, p. 11) vėlyvosios (brandžiosios) modernybės sąvoką.

Kaip teigia V. Laurėnas (2001), modernybės teorija kaip analitinė priemonė prieš du dešimtmečius jau buvo praradusi poveikį socialinio pažinimo plėtrai. Tačiau ilgainiui įvyko modernybės teorijų atgimimas. W. Zappas [45, p. 64] modernėjimą apibrėžia kaip trimatį procesą: 1) kaip pirmosios pramonės revoliucijos pradėtą procesą, išugdžiusį pirmąsias Vakarų pirmyneiges visuomenes; 2) kaip procesą, kurio metu atsilikusios šalys vežasi pirmyneiges aukštos plėtotės šalis; 3) kaip pirmyneigių aukštos plėtotės šalių pastangas spręsti naujus civilizacinius iššūkius inovacijomis ir reformomis. U. Beckas (1986) taip pat išskiria tris modernybės pakopas: ankstyvąją modernybę, modernybę ir refleksiskąją, arba, kaip ją įvardijo A. Giddensas (2005), brandžiąją modernybę.

Modernybė – rizikos kultūra. Modernybės sąlygomis ateitis nuolat įtraukiama į dabartį refleksyviai organizuojant pažinimo aplinką [17; 31]. A. Giddensas (1996, p. 94) teigia, kad „šiandien modernybė suprantama ir analizuojama kaip ypač dinamiškas socialinės santvarkos reiškinys“. Modernios visuomenės socialinė gerovė visada kuriama kartu su socialine rizika. Rizikos atsiradimas moderniam pasaulyje siejamas su tam tikromis sritimis, kurių nebuvo ankstesnėse epochose. Rizikos visuomenę kaip modernią išsamiai analizuoja J. Habermas (1973, 1981), U. Beckas (1992), J. Adamsas (2001). Rizikos atsiradimas paprastai priskiriamas vėlyvajai modernybei. Moderni visuomenė turi aiškius savo raidos modelius, bet jie yra utopiniai. Vėlyvoji modernybė pabrėžia visuomenės raidos neapibrėžtumą, nėra visuomenės raidos tikslų ir krypties. Čia ir atsiranda situacija, kurioje visuomenė ir individas patiria socialinę riziką.

¹ Vėlyvosios modernybės terminas straipsnyje naudojamas kaip bendrasis terminas, apibūdinantis visuomenės raidos pakopas. Ji vadinama įvairiais terminais: brandi modernybė (A. Giddensas), refleksyvioji modernizacija (U. Beckas, A. Giddensas), vėlyvasis kapitalizmas (A. Giddensas), antroji modernybė (U. Beckas, H. Klotzas). Nors terminai skiriasi tam tikrais aspektais ir akcentuoja specifinius šiuolaikinės visuomenės bruožus, bet visos sąvokos apibūdina tą pačią XX a. antrosios pusės išsivysčiusių postindustrialinių visuomenių raidos pakopą, kuri tam tikrais aspektais dar vadinama postmodernybe. Anot U. Becko [48], „teoriniu ir empiriniu požiūriu visos Vakarų visuomenės vis dar yra „modernios“ visuomenės: nėra judėjimo, peržengiančio moderniąją realybę, nes nėra jokių aiškių modernybės pagrindinių principų lūžių, o veikiau pagrindinių modernybės institucijų transformacija. Todėl mes esame liudininkai to, kas yra vadinama antroji modernybė“ [ten pat].

Paprastai sociologai vakarietiškąją modernią visuomenę tapatina su industriniu pasauliu [9; 21; 30; 31 ir kt.]. Industrializmą čia siūloma suprasti kaip socialinius santykius, kuriuos implikuoja platus materialiosios galios ir mašinų naudojimas gamyboje. Kaip vieną svarbių modernybės bruožų mokslininkai [21; 30; 36] išskiria kapitalizmą. A. Giddensas (2005) pažymėjo, kad kapitalistinė visuomenė neatskiriama nuo industrializmo.

Kitas svarbus modernios visuomenės ypatumas – individualizavimas [31; 49]. Individualizmas yra kaip individų saviraiškos ir autonomijos visuma. Individualizacija yra darbo rinkos, švietimo, vertybių ir kt. poveikių padarinys [45]. Individo sugrįžimas į visuomenę [18] reiškia ir „netikrumo sugrįžimą“. Vartotojiška visuomenė – dar vienas bruožas, būdingas vėlyvajai modernybei. Vartotojiška kultūra, anot J. Černevičiūtės (2006), pasireiškia kaip prekių vartojimo sistema, kurioje prekės tampa savikūros priemonėmis, įskaitant ir švietimą. Švietimas, tapdamas masiniu, tampa ir vartotojiškos visuomenės produktu. Ypač tai pasakytina apie aukštąjį mokslą. Vartotojo tipai konstruojami remiantis racionalaus pasirinkimo teorija, kuri grindžiama svarbiausia idėja – asmuo tikslingai siekia savo tikslų, kuriuos lemia vertybės, aiškios preferencijos, disponavimas informacija ir pasirinkimo apskaičiavimas. Tuo remiasi racionalaus veikėjo vartotojiškas elgesys. Veikėjai renkasi tokius veiksmus, kurie lemia maksimalią jų naudą, poreikių ir troškimų patenkinimą bei malonumą [48, p. 8–11].

Išvardyti modernumo ir vėlyvojo modernumo bruožai aptinkami daugelyje autorių darbų, kuriuose nagrinėjamos modernybės ir vėlyvosios modernybės sociologinės teorijos, tačiau kiekvienas autorius tuos bruožus skirtingai įvardija arba vienus akcentuoja labiau nei kitus. Be ankščiau aptartų modernybės ir vėlyvosios modernybės požymių, apibendrinant [2; 5; 9; 31; 28 ir kt.] išskirtume dar ir tokius:

1. Žinių ir žinojimo fenomeną, kuris labiausiai veikia civilizacijos dinamiką; masinį mokymąsi. Žinojimas, išsilavinimas tampa preke, vartotojiška visuomenė iš išsilavinimo tikisi naudoti;
2. Griaunamos pamatinės ir tradicinės žinios; kinta socialiniai, kultūriniai ir ekonominiai santykiai; visuomenė atsisako institucinio sukaustymo, kinta socialinių institutų sąranga ir tikslai;
3. Refleksiskumas ir individo autonomija akcentuoja kiekvieno socialinio veikėjo ar pavienio individo gebėjimus derinti savo veiksmus, elgtis tikslingai ir atsakingai;
4. Įsigali vartotojiškas, naudoti siekimo požiūris į visuomenę ar į jos atskiras bendruomenes;

5. Formuojasi nauja socialinės struktūros samprata. Suvokiama, kad socialinės struktūros ir veikiantys veikėjai yra vienodai svarbūs, nes socialinės struktūros ir yra kuriamos tų veikėjų.

Vakarietiškojo tipo visuomenių modernybės teorijos suprantamos kaip procesas, dėl kurio besivystančiosios visuomenės artėja prie išsivysčiusių visuomenių, pasiekdamos tam tikrą ekonominį augimo lygį, tam tikrą visuomenės dalyvavimo lygmenį ar demokratijos raidos tarpsnį, suteikdamos individams daugiau fizinio, socialinio ir ekonominio mobilumo. Modernioje visuomenėje vienas iš pagrindinių veiksnių, skatinančių ir užtikrinančių individo mobilumą, turėjo tapti švietimo institutas. Modernusis pasaulis sureikšmina švietimą ir modernioje visuomenėje. Švietimas turi tapti vienintele ir pagrindine priemone, padedančia iš bet kurio socialinio sluoksnio pakilti į aukštesnį sluoksnį. Todėl švietimas tampa privalomas, kad modernioje visuomenėje neatsiras-tų socialinių grupių, kurios taptų neintegraliomis ir atskirtomis nuo visuomenės. Modernios visuomenės tikslas – suteikti vienodas galimybes individui mokytis ir atitikti laikotarpio poreikius. Modernybėje švietimo institutas turėtų tapti socialinio saugumo pagrindu, nes apsaugotų individą nuo įvairių socialinių rizikos veiksnių ateityje. Funkcionalistų teigimu, kiekvienas visuomenės socialinės visumos elementas, tarp jų ir švietimo institutas, prisideda prie visuomenės stabilumo [50; 55]. T. Brameldo [3] nuomone, švietimas yra visuomenės keitimo aikštelė. Anot autoriaus, švietimas atlieka du pagrindinius vaidmenis: užtikrina kultūros tęstinumą ir keičia kultūrą. Individas, įgijęs tinkamą išsilavinimą, gali sėkmingai konkuruoti darbo rinkoje ir taip užsitikrinti gerovę dabar ir ateityje.

Individo gyvenimo kokybė ir galimybės dažnai priklauso nuo to, kaip visuomenėje yra organizuotas švietimas ir kaip savo funkcijas atlieka švietimo instituto veikėjai. Tačiau paradoksalu, kad Lietuvai perėjus iš sovietinės švietimo sistemos, kuri buvo dirbtinai homogenizuota, susidūrėme su didelia socialine individų diferencija švietimo sistemoje. Tai patvirtina ir empirinio tyrimo duomenys. Todėl modernioje visuomenėje išliekanti socialinė nelygybė visuose gyvenimo sektoriuose yra sudėtingesnis socialinis reiškinys [47]. Moderniosios visuomenės, anot V. Leonavičiaus (2011), susiduria su prieštaringa situacija. Viena vertus, visuotinis moderniųjų visuomenių švietimas sukuria geresnes socialinio mobilumo sąlygas, kita vertus, pagal kokius nors socialinius parametrus dominuojantis elitas riboja visuomenės galimybių struktūrą. M. Walzerio (2001) teigimu, kiekvienoje situacijoje atsiranda nelygybių, kurias

taisant atsiranda naujų nelygybių tarp turinčiųjų ir neturinčiųjų šalių. Ir, kaip pastebi autorius, ne nelygybė yra problema, bet dominavimas. Modernioje visuomenėje, teisingumas reikalautų, kad jokia visuomeninė gerovė nebūtų naudojama kaip dominavimo priemonė. Todėl ir pradiniam švietimo etape turi būti užtikrintas tam tikras „paprastos lygybės“ lygis, minimalūs mokymosi standartai ir t. t.

Modernioje visuomenėje, anot A. Giddenso (2005), pasaulis tampa gerokai sudėtingesnis ir problemiškesnis. Ir kaip pastebėjome anksčiau, tai paliečia visus socialinius sektorius, įskaitant ir švietimo institutą. Galimybių, kiek švietimo institutas turėtų ar neturėtų prisidėti prie minėtų problemų sprendimo ir dalyvauti švietimo sistemoje, sulyginimas visų grupių atstovams tapo vienas iš svarbesnių modernių industrinių visuomenių socialinės politikos klausimų. Todėl ir Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę ir atsižvelgiant į pokyčių padiktotas tendencijas bei problemas, atsirado poreikis iš esmės pertvarkyti Lietuvos politinį, socialinį ir ekonominį gyvenimą. Ž. Jackūnas (1993) mano, kad švietimo reformomis buvo siekiama atsikratyti sovietinės kultūros įtakos. Pokyčiai, vykstantys valstybėje, tiesiogiai turėjo įtakos ir švietimo instituto transformacijai bei funkcijų kaitai.

Švietimo instituto samprata ir transformacija modernioje Lietuvoje

Sociologijoje [10; 31; 33; 50 ir kt.] socialinis institutas paprastai apibrėžiamas kaip bendros istoriškai susiklosčiusios žmonių veiklos organizavimo formos. Plačiausia vartojama socialinio instituto reikšmė, susieta su įvairaus lygio visuomeninių ryšių ir santykių sutvarkymo, formalizavimo ir standartizacijos pastangomis. L. Broomas ir kt. (1992) socialinio instituto reikšmę tapatina su nusistovėjusių normų ir vertybių modeliu bei socialinio gyvenimo organizavimu ir funkcijų atlikimu. Socialiniai institutai, anot O. B. Jenkinso (2001), yra susiformavę kaip socialinio gyvenimo organizavimo būdai, bet jie ne visada yra saugūs. Apibendrinami mokslinėje literatūroje aprašytas socialinio instituto sampratas galime teigti, kad socialinis institutas yra organizuotos žmonių, kurie per savo socialinius vaidmenis atlieka tam tikras socialiai svarbias funkcijas arba turi bendrų tikslų, vertybių, normų ir elgesio modelių, asociacijų. Socialiniai institutai gali būti stiprūs ar silpni, neatsižvelgiant į žmonių pasitikėjimą jais, į tai, kaip atitinka visuomeninio gyvenimo reikalavimus [33].

Pastebėta, kad mokslinėje literatūroje [10; 31; 33; 50 ir kt.] paprastai išskiriami 4 pagrindiniai socialiniai institutai: šeima, švietimas, religija ir politika.

Institucijų reikšmė visuomeniniame gyvenime priklauso nuo laikotarpio, politinio ir ekonominio šalies konteksto. Institucijos kūrimo, vertės įgijimo ir įsigalėjimo procesas yra vadinamas institucionalizacija. Jis vyksta visuose socialinio gyvenimo lygiuose, mažose grupėse ir didelėse organizacijose. Didesnė šiuolaikinės visuomenės kasdienio gyvenimo dalis vyksta specializuotose institucinėse situacijose. Šiandieniai socialiniai institutai yra pakankamai savarankiški, bet juos jungia žmonės, priskiriantys save keliems socialiniams institutams. Socialiniai institutai dažnai tarp savęs varžosi, kas valdys pagrindines socialines visuomenės funkcijas. Šeima, švietimas, Bažnyčia, vyriausybė dažnai konkuruoja ir atvirai tarpusavyje konfliktuoja stengdamosi daryti įtaką įvairioms visuomenės grupėms. Tokia konkurencija ir konfliktai yra institucinės transformacijos šaltinis. Švietimo institutas, anot A. Giddenso (2005), tampa politinių kovų arena ir ja išlieka iki šiol. T. Parsonsas [47] teigia, kad švietimas tai „žmogiškųjų galių“ pasiskirstymas. R. Dahrendorf (1996) laikosi pozicijos, kad įvairios socialinės grupės visuomenės struktūroje turi nevienodą valdžią. Tai reikėtų, kad valdžia slypi ne individuose, o jų užimamose pozicijose. Modernioje visuomenėje didėja koreliacija tarp asmens socialinio statuso ir jo išsimokslinimo laipsnio. Todėl švietimui modernybėje priskiriamos funkcijos ir atsakomybė yra daug didesnės už pradinę paskirtį – ugdyti pagrindinius įgūdžius ir pilietinę kultūrą. Sėkminga švietimo sistema laikoma ta, kuri garantuoja tarp individų socialinių prielaidų ir socialinės sistemos reikalavimų atitikimą [47]. Transformacijos, reformuojamos švietimo sistemos ir politinės kaitos laikotarpiai švietimui perdavė nemažai funkcijų, kurias švietimo institutas privalo atlikti. Tuo labiau, kad Lietuvoje pasikeitus socialinei santvarkai, perėjus prie laisvosios rinkos, švietimo atsakomybė didėja ir jo užduotys tampa vis sudėtingesnės. Švietimo institutas nuolat yra veikiamas tokių socialinių fenomenų kaip: neapibrėžtumas, kai yra neaiški situacija; netikrumas, kai išplėtos informacinės technologijos apsunkina tikrovės ir atvaizdų atskyrimą; neaiškumas, kai yra įvairių supratimų, nuomonių pliuralizmas [23].

Švietimo kaitos teoretikas M. Fullanas (1993) suformulavo pagrindinius aštuonis švietimo kaitos principus, kuriuos pavadino naujosios kaitos paradigmos pamokomis: kuo sudėtingesnė kaita, tuo mažiau mes ją galime reguliuoti; kaita nėra linijinio pobūdžio, ji kupina neapibrėžtumų, o kartais ir netikėtumų; problemos yra mūsų draugai; vizija ir strateginis planavimas neturi būti pernelyg ankstyvi; individualizavimas ir kolektyvizmas yra vienodai svarbūs; nei vienpusė centralizacija, nei decentrali-

zacija nėra veiksminga; ryšiai su išorine aplinka turi lemiamą reikšmę; kaitos procese turi dalyvauti visi.

Mokslinėje literatūroje [37; 62] teigiama, kad nėra aiškiai nubrėžtos ribos, kur baigiasi didžioji politika ir prasideda švietimo politikos sritis. Daugelyje šalių į švietimą žiūrima kaip į itin svarbią valstybės gyvenimo sritį, pagrindinį prioritetą. Vertybės, politinės nuostatos ir valdymo principai paprastai perduodami per švietimo institutą, kuris apima didelę visuomenės dalį ir leidžia jaunąją kartą auklėti pagal vyraujančią ideologiją ir principus. Tačiau švietimo santykis su transformacija yra sudėtingesnis negu politiniai pokyčiai, nes švietimas – viena iš konservatyviausių socialinių institucijų. Anot R. Želvio (1999), švietimas konservatyvus pačia savo prigimtimi.

R. Želvys (1999) teigia, kad švietimo reformos turi būti planuojamos ir įgyvendinamos atsižvelgiant į platų socialinių bei ekonominių laukų kontekstą. A. Poviliūnas (2000) pastebi, kad Lietuvos švietimo instituto būklė ir jo transformacija panaši į kitų totalitarinių politinių režimų išgyvenusių Vidurio Europos ir Rytų Europos šalių. Artimiausias Lietuvos švietimo instituto modelis yra ne Vakarų, bet Centrinės ir Rytų Europos šalių, išgyvenusių komunistinio valdymo laikotarpį ir 1989–1991 m. atsikračiusių totalitarinių režimų švietimo sistemos. Žlugus totalitariniams režimams, šiose valstybėse reikėjo kuo skubiau ir kuo ryžtingiau pertvarkyti labai centralizuotą ir unifikuoatą, partinės ideologinės kontrolės persmelktą švietimo institutą. Pirmieji švietimo instituto transformacijos modeliai buvo kuriami arba gręžiantis į praeitį, arba kopijuojant užsienį.

Kaip teigta anksčiau, galima daryti išvadą, kad Lietuvos švietimo instituto pertvarkos politikoje konkuruoja restitucinis, orientuotas į buvusių (visų pirma nepriklausomybės laikotarpio) švietimo institucijų atkūrimą, ir kaitos bei imitacinis aspektas, kada švietimo sistemos modelių ieškoma liberaliosiose Vakarų demokratijos šalyse. Z. Norkus (2008) pabrėžia, kad stebint Lietuvos švietimo instituto raidą, galima konstatuoti, kad Lietuvos švietimo kaita vyksta anglosaksiškos sistemos linkme. Anot autoriaus, tai rodo sumažėjęs profesinio techninio ir nepaprastai išaugęs universitetinio aukštojo išsilavinimo populiarumas. Universitetinis ugdymas yra orientuotas į bendrąsias kompetencijas, jo teigimu, įgytas išsilavinimas būdavo menkai pritaikytas prie konkrečių darbuočių poreikių.

Kardinalus ugdymo paradigmos virsmas Lietuvoje sietinas su ideologinių paradigmos virsmu. 1990 m. kovo 11 d. priimtas Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas paskelbė žinią, kad Lietuva bus demokratinė valstybė, tačiau laisvojo ugdymo paradigmos

įtvirtinimo idėjos jau dėstomos ir iki nepriklausomybės sukurtoje koncepcijoje [11]. Lietuvos TSR vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija, parengta ir paskelbta dar 1988 m., jau paneigė priklausymą nuo Tarybų Sąjungos švietimo ir numatė pertvarkyti šią sritį demokratiniiais pagrindais. Ši koncepcija iškelia paradigmiškai naują mokyklos uždavinį – atsižvelgti į žmogų kaip absoliučią vertybę: „puoselėti jo fizinę ir psichinę prigimtį, sudaryti sąlygas atsiskleisti jo individualybei, pažadinti siekimą per saviauklą ir savikūrą tapti asmenybe“ (Lietuvos TSR vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija. Projektas, 1988). Švietimo institutas įsipareigoja keisti posovietinės visuomenės mentalitetą, ugdyti jos pamatines demokratines vertybes, idealus, naują politiką ir ekonominių raštingumą, dorinės kultūros brandą, tapti pagrindiniu visuomenės raidos veiksmu, socialinių reformų pagrindu, lemti bendrąją visuomenės raidą. Švietimo instituto veikėjai, reaguodami į laikotarpio politinius, ekonominius ir socialinius pokyčius, turėjo ir turi užtikrinti pagrindinius savo veiklos uždavinius, numatytus teisiniuose dokumentuose.

Visuomenei socialinių požiūrių sparčiai skaidantis, tik sąmoninga, kryptinga ir socialiai orientuota valstybės švietimo politika padės neišstumti iš švietimo valstybės piliečių ugdymosi, patekusių į socialiai remtinų ir skurstančių kategoriją. Taip pat svarbu ugdyti visų socialinių sluoksnių kultūrinę brandą rengiantis kurti ir kuriant informacinę visuomenę, nes tik kultūriškai brandi visuomenė gebės naudotis informacinių technologijų teikiamomis galimybėmis taip, kad jos konstruktyviai prisididėtų prie asmens, tautos, visuomenės ir valstybės pažangos, nes tik tokia visuomenė galės atlikti savo teigiamą edukacinę misiją. Remti pastangas ir projektus, kuriančius ne individualistinę, o bendruomenišką visuomenę, nes ugdyti demokratiją – vienas pagrindinių Europos Sąjungos šalių švietimo principų [12, p. 11]. Tačiau minėta autorė nurodo, kad transformuoto švietimo idėjas dar nėra priėmusi visa visuomenė ir kartais net kyla grėsmė, kad jos liks tik deklaratyvios. C. Birzea [63] taip pat teigia, kad su vykstančiais pokyčiais nesiderinanti transformacija taip ir liks viso labo tik gerų norų bei pažadų rinkiniu.

Nors 1990 m. kardinaliai pakito Lietuvos politinė padėtis, tačiau švietimo veikla, negalėjo būti sustabdyta ar nutraukta. Nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimo laikotarpiu švietimo sistemą kurti ir įgyvendinti teko laipsniškai, paneigiant ir keičiant buvusią sovietinę švietimo sąrangą – struktūras, formas, turinį, metodus, vertybines orientacijas. Transformuojant švietimo institutą siekta turėti ne tik tautos, bet ir savarankiškos valstybės švietimo

koncepciją. P. Jucevičienė (1997) teigia, kad Vakarų Europoje šiuo metu pripažįstamos kelios švietimo koncepcijos, į kurias orientuota švietimo reforma. Anot autorės, pirmosios koncepcijos suformuluotos dar XIX a. pabaigoje. XX a. jos perėjo du etapus. Pirmajame etape švietimas sietas su nacija, tauta. Antrajame – išplėsta švietimo samprata. Švietimo institutui pradėta priskirti ne tik mokyimo organizacijas, šeima, bet ir religines bei politines bendruomenes. Šiuo metu ryškiausias yra švietimo kaip investicijos, modernumo ir kultūrinio imperatyvo koncepcijos.

Švietimo kaip tautos investicijos koncepcijoje teigiama, kad visuomenės indėlis į švietimą turi neabejotiną, gal net išmatuojamą įtaką jos socialinei, ekonominei ir net politinei ateičiai. Modernėjimo koncepcijoje teigiama, kad specialiai investuojant į švietimą tiek intelektualiniu, tiek organizaciniu ar finansiniu požiūriu galima pastūmėti visuomenės raidos trajektoriją pirmyn. Kultūrinio imperatyvo koncepcijoje teigiama, kad kiekvienos tautos raida unikali. Unikalumą lemia gamtinė aplinka, istorinis likimas, kultūrinis paveldas. Todėl kiekvienos tautos švietimo institutas turi tik jai būdingų bruožų, todėl bendradarbiaujančiame pasaulyje mintys ir pasiūlymai neturėtų būti besąlygiškai priimami, bet apsvarstomi bei suvokiami toje gyvenimo erdvėje ir laike, kuriuose jie bus taikomi.

Išvados

Modernioje visuomenėje vienas iš pagrindinių veiksmų, skatinančių ir užtikrinančių individo socialinį mobilumą, yra švietimo institutas.

Sovietinio laikotarpio ir nepriklausomos Lietuvos švietimo sistemos funkcionavo skirtingose ekonominėse ir politinėse socialinėse sistemose. Todėl ir švietimo instituto funkcijos ir vaidmuo šiose visuomenėse skiriasi.

Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę ir orientuojantis į Vakarų Europos šalių patirtį susidurta su naujais iššūkiais, kurie būdingi moderniai visuomenei. Visuomenės modernėjimą ir švietimo instituto transformaciją skatina socialiniai pokyčiai, kurie vyksta ne atsitiktinai, o veikiami politinių, ekonominių, socialinių laukų.

Lietuvoje socialiniams pokyčiams didžiausią įtaką turėjo komunistinio režimo žlugimas ir perėjimas prie kapitalizmo. Iki 1988 m. Lietuvos valstybėje gyveno sovietinės sąrangos visuomenė, kur remtasi totalitariniu režimu, apribota asmens bei piliečių laisvė.

Atsižvelgiant į socialinius, ekonominius ir politinius pokyčius, atsirado būtinybė pertvarkyti ir socia-

linius institutus, įskaitant ir švietimo institutą, kuris kaip didelis socialinis institutas daro tiesioginę įtaką individui ir vaidina svarbų vaidmenį formuojant asmenybę. Švietimo instituto transformacija buvo siekta atsikratyti sovietinės ideologijos ir kultūros įtakos.

Literatūra

- Adams J. *Rizika*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001.
- Alexanderis J. Modernizmas, anti-, post- ir neomodernizmas: socialinių teorijų pastangos suprasti mūsų laikų „naująjį pasaulį“. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1999, nr. 1 (3), p. 22–33.
- Ališauskas R. Švietimo ir visuomenės sinergijos prielaidos. *Pedagogika*, 2010, t. 100, p. 37–41.
- Appleby J., Hunt L., Jacob M. *Tiesos sakymas apie istoriją*. Vilnius: Margi raštai, 1998.
- Bauman Z. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa, 2007.
- Baudrillard J. *The illusion of the end*. Oxford, 1994.
- Baudrillard J. *Cool memories*. Paris: Galillee, 2005.
- Pocock J. G. A. *Modernity and Anti-modernity in the Anglophone Political Traditions*. Eisenstadt, 1987, p. 44–59.
- Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage, 1992.
- Broom L., Bonjean Ch. M., Bromm D. H. *Sociologija. Esminiai tekstai ir pavyzdžiai*. Kaunas: Literra universitatis Vytauti Magni, 1992.
- Bruzgelevičienė R., Žadekaitė L. Ugdymo paradigų kaita XX–XXI a. sandūroje – unikalus Lietuvos švietimo istorijos reiškiny. *Pedagogika*, 2008, t. 89, p. 18–28.
- Bruzgelevičienė R. *Lietuvos švietimo kaita. Švietimo reformos darbai tūkstantmečio sandūroje: tendencijos, lukesčiai*. Vilnius: Garnelis, 2001.
- Bourdieu P. *Acts of Resistance: Against the New Myths of Our Time*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- Bourdieu P., Passeron J. C. *The Inheritors: French Students and their Relations to Culture*. University of Chicago Press, 1979.
- Bourricau F. *Universal Reference' and the Process of Modernization*. London: Eisenstadt Frances Pinter, 1987, Vol. 1, p. 12–21.
- Berstein B. *Class, Codes an Control*. London: Routledge and Kegan Paul, 1975.
- Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage, 1992.
- Beck U., Giddens A., Lash S. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and aesthetics in the Modern social Order*. Stanford. California, 1994.
- Carrol M. T. *Modernite populaire en Amerique: Experrence, Technologie, Mythohistory*. Albany. Universite de l'Etat de pression de New York, 2000.
- Černevičiūtė J. Vartojimas, tapatybė ir gyvenimo stilius. *Filosofija. Sociologija*, 2006, Nr. 3, p. 20–27.
- Dahrendorf R. *Modernusis socialinis konfliktas: esė apie laisvą politiką*. Vilnius: Pradai, 1996.
- Daubarienė A. Socialinių pokyčių įtaka švietimo kaitai Lietuvoje nuo 1988 m. *Socialiniai mokslai. Sociologija*, 1995, nr. 2, p. 74–75.
- Duoblienė L. Švietimo politika ir globalizacija: nacionaliniai ir supranacionaliniai ypatumai. *Acta paedagogica Vilnensia*, 2010, t. 25, p.69–80.
- Durkheim E. *Sociologijos metodo taisyklė*. Vilnius: Vaga, 1989.
- Dereškevičius P. *Mokyklos nelankymo priežastys*. Vilnius: Žuvėdra, 2000.
- Fend H. *Schulkultur und Schulqualität*. In: *Die Institutionalisierung von Lehren und Lernen: Beiträge zu einer Theorie der Schule*. Leschinsky A. (Hrsg.). Beiheft der Zeitschrift für Pädagogik, 1996, p. 34.
- Fullan M. G. The complexity of the change process. In: *Change forces: Probing the depth of educational reform*. Falme Press. 1993, p. 19–41.
- Habermas J. *Modernity versus Postmodernity*. New German Critique, 1981, nr. 22, p. 3–14.
- Halsey A. H., Floud J., Anderson C. A. *Education, Economy and Society*. New York, 1991.
- Giddens A. *Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1996.
- Giddens A. *Sociologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.
- Yinger J. M. *Ethnicity in complex societies: structural, cultural and characterological factors*. In: *The Uses of Controversy in Sociology*. Eds. L. A. Coser and O. N. Larsen. New York: Free Prees, 1976.
- Jenkins R. *Pierre Bourdieu*. London and New York: Routledge, 2001.
- Juodaitytė A. Vaikų iš skirtingų socialinių sluoksnių adaptavimas mokykloje. *Tiltai*, 2000, nr. 2.
- Jucevičienė P. *Lyginamoji edukologija*. Kaunas: KTU, 1997.
- Soros G. *Pasaulinio kapitalizmo krizė: atviroji visuomenė pavojuje*. Vilnius: Tyto alba, 1999.
- Sarason S. *The Culture of the School and the Problem of Change*. 2nd ed. Boston: Allyn and Bacon, 1982.
- Smelser N. *Sociology*. Maskva: Feniks, 1994.
- Stoll L., Fink D. *Keičiame mokyklą*. Vilnius: Margi raštai, 1998.

40. Kalvaitis A. Lietuvos gimnazijų socialinė kilmė. In: *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis*. Kaunas: Technologija, 1997.
41. Kalvaitis A. Tėvų socialinio poveikis vaikų mokymosi pradžia. *Mokymo ir auklėjimo klausimai*. Vilnius: Vaga, 1996, t. 27.
42. Kalvaitis A. Socialinio mobilumo švietimo pagalba galimybės. In: *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis*. Kaunas: Technologija, 1993.
43. Krumm V. Šeima kokybiškai keičiasi. O mokykla? *Mokykla*, 1998, nr. 9.
44. Leppert R. La discipline sociale de l'ecoute. In: *Cultures analytiques*. Toronto, 2004.
45. Laurėnas V. *Normalios politikos genezė atvejais*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001.
46. Lyotard J. F. *Postmodernus būvis (šiuolaikinį žinojimą aptariant)*. Vilnius: Baltos lankos, 1993.
47. Leonavičius V. Dėl aukštojo mokslo sociologijos objekto. *Andragogika*, 2011, nr. 1, p. 111–125.
48. Leonavičius V. *Moderniosios Lietuvos visuomenės transformacija: struktūrinės prielaidos ir veikėjo dalyvavimas*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Vilnius, 2007.
49. Leonavičius V., Keturakis S. Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo-lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2003, nr. 1, p. 40–50.
50. Merton R. Socialinė struktūra ir anomija. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1997, nr. 2, p. 66–84.
51. Malfredaitė O. Gatvės vaiko kaip socialinio pedagoginio fenomeno charakteristika. *Socialinis ugdymas*. II dalis, 1999, p. 82–88.
52. Musgrave P. W. *The Sociology of education*. New Jersey, 1979.
53. Norkus Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Postkomunistinė transformacija Lietuvos higienamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2008.
54. Parelius R. J., Parelius A. P. *The Sociology of Education*. New Jersey, 1987.
55. Parsons T. *The Social system*. New York. The Free Press, 1997.
56. Pukelis K. *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos*. Kaunas: Versmė, 1998.
57. Pruskus V. *Lietuvos švietimo pasiekimai OECD šalių kontekste: higienamoji sociologinė analizė*. Vilnius. VPU leidykla, 1998.
58. Poviliūnas A. Švietimas – reformos sėkmės ir nesėkmės. *Socialiniai pokyčiai: Lietuva 1990–1998*. Vilnius: Garnelis, 2000.
59. Tamošiūnas T. *Multikultūrinis švietimas. Mokyklos demokratizacija: problemos ir sprendimų paieška*. Vilnius: Valgra, 1998, p. 19–36.
60. Tamošiūnas T. *Profesinio ir ikiprofesinio pedagogų rengimo sąveika*. Daktaro disertacija. Šiaulių universitetas, 1998.
61. Tamošiūnas T. *Vidurinės mokyklos edukacinis kryptingumas įvairiautinėje aplinkoje*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2000.
62. Trowler P. *Education Policy. Second edition*. London and New York: Routledge, 2003.
63. Želvys R. *Švietimo vadyba ir kaita*. Vilnius: Garnelis, 1999.
64. Walzer M. School Equity as a Matter of Justice. In: *Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Kluwer Academic Publishers, 2001, pp. 93–112.

Summary

Kęstutis Trakęšelys

THE TRANSFORMATION OF AN EDUCATION INSTITUTE IN MODERN LITHUANIA

The modernity theories of western-type societies are understood as a process, when a developing society approaches developed societies, reaching a certain level of economic growth, a certain level of public participation or a certain phase of democratic development, giving access for more individuals to the physical, social and economic mobility. In modern societies, the educational institution has become one of the key factors to ensure the stimulating and securing mobility of individuals. The modern world gives the education prominence in modern societies. Education has become a major means to climb up the ladder of social classes. Therefore, education has to be compulsory so that it prevents people from creating social groups that could turn into ones non-integral, excluded from society. The aim of modern society is to provide equal opportunities to everyone to learn and meet the needs of the times. According to the modernity theory the Institution of Education should become the basis of social security protecting the individual from various social risks in the future. According to functionalists, each social element of a society as a whole, including the educational institution, contributes to the stability of society .

Summarizing various descriptions of the concepts of a social institution in the literature one can conclude that social institution is organized associations of people, who perform certain socially important functions through their social roles, or have

common goals, values, norms and behavior patterns. Social institutions can be strong or weak, regardless of people's trust in them, nor the requirements of social life .

It has been noted that in the scientific literature usually four major social institutions are identified: family, education, religion and politics. The importance of the institutions in society depends upon the times, the country's political and economic context. The process of Institution-building in social life, acquisition of the well-established values is known as institutionalization. It takes place at all levels of social life, in small groups and large

organizations. A greater part of ordinary societal life occurs in specialized institutional situations. Today's social institutions are quite independent, though they are connected by people, who link themselves to a number of social institutions. Social institutions often compete among each other, for each of them aims at managing the main social functions of society. Family, education, church, and government often compete amid each other openly attempting to influence various groups of society.

Keywords: Institute of education, the transformation, modern society.

*Klaipėdos universitetas,
Lietuvos edukologijos universitetas
Įteikta 2013 m. kovo mėn.*